

Gebouwgebonden landbouw

Rondetafelgesprek, dinsdag 8 november 2022 (21-12-2022)

Binnen de hernieuwde ruimtelijke ordeningsdiscussie in Nederland is - terecht - veel aandacht voor grondgebonden landbouw. De gebouwgebonden landbouw en voedselverwerking blijft grotendeels onbelicht. Onterecht, want gebouwen zijn een belangrijk onderdeel van de Nederlandse voedselproductieketen. Ze hebben een aanzienlijke ruimtelijke impact en vragen eigen ruimtelijke condities en logistieke infrastructuur.

Een goed geïnformeerde dialoog over ruimtelijke sturing en de rol van gebouwgebonden landbouw in een duurzaam voedselproductiesysteem vindt nauwelijks plaats. Vanwege de impact en het belang agendeert het College van Rijksadviseurs (CRa) het thema gebouwgebonden landbouw.

Rondetafelbijeenkomst

Een eerste gesprek hierover is gevoerd op dinsdag 8 november 2022 in de Mauritskazerne te Ede door een gezelschap vanuit verschillende expertises. Ieders expertise raakt aan het rijkgeschakeerde onderwerp gebouwgebonden landbouw.

Dit document beschrijft de belangrijkste punten uit dit gesprek en de nabespreking. Het gesprek volgend komen de punten soms vloeiend uit elkaar voort, soms springen ze nieuw in het oog.

Kader

Nederland staat voor een grote uitdaging en nadrukkelijk keuzen op het gebied van Ruimtelijke Ordening (RO). Tegen de achtergrond van die collectief als correct ervaren constatering, stelde één van de inleiders voor: begin daarom met het stellen van de vraag in wat voor land willen we wonen, met welk voedsel- en landbouwsysteem? En vraag je af van welke activiteiten, om onze welvaart te ondersteunen, willen we kunnen leven. Vanuit welke waarden geven we welke (mogelijk heel verschillende) antwoorden?

Het bepalen van deze waarden vergt een openbaar gesprek om samen te leren snappen waar en hoe ieders antwoorden op deze vragen zich weer kunnen verbinden. 'Weer' omdat Nederland sterk gepolariseerd is geraakt in visies op de toekomst, met name op die van de landbouw en de rol van ons land op het gebied van voedselproductie in onze regio van Europa.

Welke antwoorden op die vragen hebben welke consequenties voor inrichting, gebruik en beheer van de leefomgeving? Een deel van deze waarden is al omgezet in bijvoorbeeld de Sustainable Development Goals (SDGs).

Bestaande wetten en doelen, zoals het principe dat bodem en water sturend zijn voor ruimtegebruik, de eiwitstrategie, natuur- en klimaatdoelen en dierenwelzijnswetten, vormen het reeds democratisch

afgestemde kader waarbinnen gewerkt dient te worden. Deze kaders wil het CRA niet ter discussie stellen.¹

Wat betekenen deze wetten en doelen voor het huidige gebouw- en grondgebruik in Nederland? Wat betekent dat bijvoorbeeld voor het gebruik van gronden voor de productie van alleen diervoeder? En wat betekent het verminderen van deze functie voor de leefbaarheid van platteland? Welke impact heeft het op in de loop der eeuwen ontstane leefgemeenschappen en de bedrijvigheid en het innovatief vermogen dat zich daaromheen heeft gevormd?

Gebouwen mentaal en feitelijk losgekoppeld van grondgebonden economie

In toenemende mate wordt (hoge) toegevoegde economische waarde gecreëerd los van de grond. Dat geldt met name voor de glastuinbouw (en daarbinnen vooral de sierteelt). Maar ook andere stappen in het proces, zoals verwerken, snijden, verduurzamen en verpakken, en een groot gedeelte van de intensieve dierhouderij (varkens- en pluimveehouderij) lijken mentaal ontkoppeld van het beeld dat de samenleving van de landbouw heeft.

Grondgebonden landbouw kent immers in- en outputbeperkingen die aanvoer van grondstoffen naar en de productie in gebouwen niet heeft. Logistiek is de gebouwgebonden landbouw wel gebonden aan ruimtelijk condities. Door de ligging van Nederland aan waterwegen naar voor- en achterland zijn die in Nederland gemiddeld minder beperkend dan elders; dat geldt zeker voor de as van de zeehavens richting Arnhem via Rijn en Maas.

De ruimtelijke impact van agroketen en -logistiek is dominantier aan het worden dan die van de grondgebonden landbouw. Door het wegvallen van de veilingen heeft bovendien iedere keten zijn eigen logistieke traject en gebouwfaciliteiten.

Veehouderij

De Nederlandse veehouderij is afhankelijk van de Rotterdamse haven. In gesloten gebouwen worden de dieren afgemest met voerstromen die deels uit Nederland en deels uit het buitenland komen. De voerstromen bestaan deels uit restverwerking, deels uit speciaal voor dieren geteelde gewassen.

Relevante vragen in het thema veehouderij zijn: Wat betekent het doel van 100% circulair en CO₂-neutraal voor de import- en binnenlandse stromen? Op welke schaal is kringlooplandbouw te realiseren? Kan dat op Nederlandse of moet het op Europese schaal vanwege het verzorgingsgebied van het Nederlandse agrofoodcluster (600-800 kilometer rond Amersfoort)? Wat is onze verantwoordelijkheid naar de landen waar nu op grote schaal voederproductie plaatsvindt voor onze veehouderij? Wat is de impact van novel-foodinnovaties, zoals precisiefermentatie, kweekvlees en plantaardige vleesanalogen? Hoeveel van de thans gangbare landbouwhuisdieren (varkens, kippen,

---

¹ Denk aan de volgende doelen en wetten: 1) de duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen ([SDG's](#)) opgesteld door de Verenigde Naties voor 2030, 2) de [Nederlandse ambitie](#) om in 2050 klimaatneutraal te zijn, 3) [Nederland circulair in 2050](#) en 4) de [Wet Dieren](#).

koeien, geiten en schapen) blijven nodig om de reststromen van plantaardig voedsel en biobrandstoffen efficiënt te verwerken?

Reststromen

In een transitie naar een circulaire economie zullen afvalstromen steeds hoogwaardiger worden ingezet. Hierdoor zullen steeds minder afvalstromen beschikbaar zijn voor groene-energiewinning en dierlijke verwerking. Denk aan de verwerking van vezels voor gebruik in kleding of de bouw en de export daarvan. Dat zijn toepassingen die passen bij het Nederlandse innovatievermogen en dus een nieuwe gebouwgebonden industrie kunnen opleveren.

Voor sommige afvalstromen (lees: grondstoffenstromen) zal verwerking in Nederland efficiënter zijn, dichtbij producenten en/of afnemers, gebruikmakend van het huidige areaal. Voor andere is meer gespecialiseerde technologie nodig en zullen clusters en specialisaties ontstaan, ook buiten Nederland.

Welke afvalverwerking-naar-hoogwaardig-materiaal past in ons land? Is er in ons land voldoende ruimte voor het verwerken van afval naar hoogwaardige materialen? Welke clusters passen beter buiten ons land en hoe kan onze economie daar dan toch van (blijven) profiteren?

Tuinbouw

Omdat vanuit de Nederlandse klimaatdoelen onvoldoende duurzame energie aan de Nederlandse land- en tuinbouw kan worden gealloceerd voor het bestaande Europese afzetgebied, staan landen om ons heen voor de uitdaging een deel van de Nederlandse gebouwgebonden voedselproductie over te nemen en daar energie aan te alloceren. Denk bijvoorbeeld aan de glastuinbouw die alleen CO₂-neutraal kan worden door zich rond de grote Europese steden te vestigen. Dit biedt kansen voor Nederlandse ondernemers om zich over Europa te verspreiden. Om deze verspreiding succesvol te laten zijn, is een overkoepelende visie en facilitering nodig. Het tuinbouwcluster dat Europees uitwaaiert zal manieren moeten vinden om in diaspora in contact te blijven teneinde zijn veelgeroemde innovatievermogen vast te houden. Relevante vragen in het thema tuinbouw zijn: Is onderscheid tussen food en luxe producten, zoals sierteelt (een belangrijke money maker) een issue? Hoe ziet zo'n spreiding van tuinbouw rond Europese steden eruit?

Circulaire hubs: denken in duurzame functies en niet in sectoren

Leg niet de nadruk op *voedselparken*, maar focus op *circulaire hubs*. Circulariteit, stromen en processen gaan over veel meer dan enkel voedsel. In circulaire hubs zijn klimaat en circulariteit drivers en ligt de focus op het goed benutten van de stromen van water, energie en grondstoffen.

Daaruit komen cross overs tussen sectoren die nu vanuit RO niet mogelijk zijn. Een tomatenkweker mag bijvoorbeeld niet zomaar maden kweken op zijn tuinbouwafval. Denk dus niet in sectoren maar in duurzame functies.

Vragen tegen de achtergrond van de functionele-hubgedachte: wat is de schaal waarop we de circulaire hubs willen doorontwikkelen? Zijn er verschillende vormen en systemen? Zijn er typologieën van hubs waar combinaties van dierlijk (inclusief menselijk via riolering) en plantaardig plaatsvinden? Als de

‘ruimtepomp’ (efficiëntere clustering van gebouwgebonden dierlijke productie door reallocatie, in combinatie met prioriteit voor bodem-gebonden functies in het landelijk gebied) gaat werken door bijvoorbeeld piekbelasters bij kwetsbare gebieden te verplaatsen, hoe gaan die circulaire clusters er dan uitzien? Hoeveel zijn er gewenst? Van welke schaal en waar?

Vestigingsfactoren

Interessant kan zijn om vestigingsfactoren op te stellen vanuit de perspectieven circulariteit, emissiereductie, energie en logistiek, maar ook biodiversiteit en water- en bodemkwaliteit.

Welke gebieden hebben op basis van deze vestigingsfactoren een goed potentieel in de toekomst (ook buiten Nederland)? Welke circulaire stromen zijn onderdeel van circulaire hubs? Wat is de schaal van deze kringlopen en tot welke maat, schaal en verdeling van hubs over de (Noordwest-Europese) ruimte kan dat leiden?

Welke grondgebonden landbouw blijft in Nederland en wat betekent dat voor de gebouwgebonden voedselproductie? De fabrieken van HAK, Lamb-Westen en Aviko zijn bijvoorbeeld niet los te maken van akkerbouw. Ze zijn onlosmakelijk verbonden met de akkerbouw en zullen pas verdwijnen als de akkerbouw verdwijnt (bijvoorbeeld als die hier vertrekt door de hoge grondprijzen in ons intensief bewoonde land). De nabijheid van grond- en gebouwgebonden plantaardige landbouw is historisch niet voor niets zo gegroeid.

Aanvullend op de regionale verbinding tussen grond- en gebouwgebonden productie, bepalen de logistieke mogelijkheden en de eigenschappen van de locatie de ruimtelijke geschiktheid van functionele hubs. De huidige inrichting en locaties waarop bedrijven gevestigd zijn komen vanuit een historie voort die haar eigen logica heeft. Belangrijke delen daarvan zijn nog steeds geldig, maar andere zijn aan herziening toe. Het gaat erom te zoeken naar de haakjes tussen historisch gegroeide én toekomstig gewenste verwevingsfunctionaliteiten op het gebied van circulariteit, CO₂-reductie, logistieke efficiency en effecten op de leefomgeving.

Innovatie

Ook als Nederland zich zal richten op het ontwikkelen en exporteren van innovatie (dé kerncompetentie van Nederland in het agrofooddomein) is nog steeds een kritische massa van productie nodig om te kunnen blijven innoveren. Welke omvang, per type circulair cluster, is nodig om het typisch Nederlandse *triple helix* innovatievermogen te behouden en verder toekomstbestendig te ontwikkelen?

Crises leiden tot systeeminnovatie

Uit ervaring blijkt dat crises leiden tot significante systeemveranderingen. Zonder crises worden slechts kleine stapjes gemaakt. Een normaalsituatie zet niet aan tot veranderen, omdat er geen nood aan de man is. Een crisis, zoals de huidige gascrisis, noopt de glastuinbouw tot nieuw denken over andere energiebronnen voor verlichting en warmte.

Uit de markt zijn ook verschillende voorbeelden te noemen. Het wijnschandaal in Oostenrijk, toen antivries toegevoegd werd aan wijn voor een zoetere smaak, leidde tot enorme imagoschade. Om dit schandaal te boven te komen, richtte de Oostenrijkse wijnmakerij zich op excellente kwaliteit. Dit betaalt zich uit, want Oostenrijkse wijn staat bekend als een van de beste ter wereld.

Een ander marktvoorbeeld zijn de waterbomtomaten. Toen Duitsland de Nederlandse waterbommen niet meer wilde, is de Nederlandse tomatenteelt weer gaan investeren in kwaliteit. In het diepst van de tuinbouwcrisis hielden onder meer de Tasty Tom tomaten stand.

Tot welke gewenste systeeminnovaties zal de huidige crisiscontext (verstoring van het mondiale logistieke en voedselsysteem, naweeën van de pandemie, oorlog in Oekraïne, de pijnlijk ervaren energie-afhankelijkheid, extreme inflatie en startende recessie) kunnen leiden, zowel plantaardig als dierlijk? Nederland focust op dit moment op stikstof, maar er zijn ook klimaatdoelen te halen en de wereld als geheel staat voor een voedseltransitie (minder dierlijk, meer plantaardig, minder suikers). Wie zijn dan winnaars en verliezers, en wat is er nodig om te voorkomen dat de macht van gevestigde belangen een gewenste transitie tegenhoudt?

Korte- en lange-termijndoelen moeten elkaar niet in de weg zitten. De aanstaande grote systeemveranderingen die de natuur op vele plekken in de wereld zal afdwingen kan niet vanuit een kostenperspectief worden benaderd omdat er veranderingen nodig zijn die ons leven überhaupt volhoudbaar mogelijk moeten maken. Het menselijk voortbestaan op aarde veiligstellen is geen commerciële, maar een existentiële opgave. Die opgave zullen we vanuit waarden in plaats vanuit louter financiële overwegingen moeten realiseren, zoals aan het begin van dit document te lezen is onder het kopje kader.

Zoönosen

Clustering van nutsdieren, slachterijen en vleesverwerking geeft voordelen op het gebied van energiegebruik en dierenwelzijn (minder diertransport). Tegelijk betekent clustering van primaire productie een hoog risico op zoönosen; de jongste massale ruiming van pluimvee stuiten op de grenzen van de maatschappelijke aanvaardbaarheid van de huidige regionale clustering van – op zich – verspreid gelegen productiebedrijven in het landelijk gebied.

De kans op overdracht van besmetting kan verkleind worden door enerzijds aantallen dieren geografisch sterk te spreiden en anderzijds vectoren van overdracht te verminderen door ruimtelijke clustering van primaire productie en verwerking. Grotere (clusters van) ketenbedrijven op grotere afstand van elkaar vermindert de kans op massale besmettingsuitbraken zoals die in 2022 plaatsvonden (met grote gevolgen in de Gelderse Vallei, vanouds de Nederlandse pluimveeregio bij uitstek). Vanwege de overdracht van en naar wilde dieren, is het bovendien wijs pluimveehouderijen niet bij natte natuurgebieden te vestigen.

Vragen die opkomen zijn: is er een ecologisch en zoönotisch optimum qua grootte van productielocaties in relatie tot verzorgingsgebieden? Is het zinvol en mogelijk stallen en hun mestproductie af te stemmen op akkerbouw? Hoe kunnen dergelijke clusteringen bedrijfseconomisch haalbaar worden gemaakt via zowel ruimtelijke sturing als commercieel initiatief?

Sociale impact en leefbaarheid

Wat is de sociale impact van circulaire clustering, dat wil zeggen bedrijfsverplaatsingen? Betekent verplaatsing van de niet-bodemgebonden bedrijvigheid per definitie ook het verlaten van de woonplek? Welke effecten heeft clustering en de door Remkes voorgestelde zonering op de leefbaarheid van kleine kernen en het buitengebied? (Waar) is dit verschillend van de altijd al autonoom optredende bedrijfssluitingen door economische schaalvergroting? Welke nieuwe sociaaleconomische kansen ontstaan er door een betere omgevingskwaliteit? Wat is de toekomst van Multifunctionele Landbouw?

Het stellen van de vragen duidt op de noodzaak van een nieuwe planologische visie op de leefbaarheid op het platteland. De huidige erven kunnen nieuwe functies krijgen zoals ook nu al door autonome schaalvergroting gebeurt. Er komen wellicht nieuwe mengvormen van MKB-achtige activiteiten en wonen. Willen we het ontstaansproces daarvan aan de markt overlaten of willen we die ruimtelijk sturen? Vanuit welk perspectief?

Integraal beleid

Het ministerie van Economische Zaken spreekt uit al op korte termijn tot integraal beleid (klimaat, water, natuur, bodem en lucht) te willen komen. Het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat heeft de handen vol aan het maken van nieuw beleid vanuit het principe 'water en bodem zijn sturend'. Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit lijkt wat meer met deelvraagstukken bezig. Welke rol is hier weggelegd voor de minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening? In hoeverre betrekken de provincies ook de (circulaire) industrie en (agro)logistieke opgaven bij hun plannen voor het landelijk gebied in het kader van de 'ruimtelijke puzzel'?

Wie zich realiseert dat Nederland keuzen moet maken op het gebied van Ruimtelijke Ordening, dat die ingrijpend zullen zijn en dat de thema's die we hier bespreken nauwelijks op de politieke agenda staan, zou zich kunnen voorstellen dat een inclusieve Brede Maatschappelijke Discussie gewenst is in plaats van louter ministeriële visies.